

А. О. Суховіліна,
аспірантка ХНУВС, провідний спеціаліст,
юрисконсульт Харківського районного центру
соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
Харківської районної адміністрації

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОНОВЛЕННЯ ПРАВ І СВОБОД НЕЗАКОННО ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ

Досліджено питання поновлення конституційних прав і свобод осіб, відносно яких мало місце незаконне й необґрунтоване кримінальне переслідування чи незаконне засудження.

Ключові слова: конституційні права і свободи, незаконне кримінальне переслідування, незаконне засудження.

Порушення основних прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України й міжнародно-правовими актами (Міжнародний Білль про права людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Європейська соціальна Хартія 1961 р.), насамперед пов'язане з незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним і необґрунтованим засудженням, незаконним і необґрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності, незаконним взяттям під варту як запобіжного заходу, незаконним застосуванням підписки про невиїзд, незаконним застосуванням примусових засобів медичного та виховного характеру.

Дослідники проблем захисту прав і свобод незаконно засуджених осіб Р. Гаврилюк, О. Каплина, Г. Климова, О. Подопрігора, Т. Таджикиєв, М. Шумило та ін. недостатньо приділили увагу теоретичним аспектам поновлення порушених прав і свобод реабілітуємого. Зазначена проблема має суттєве значення для теорії та правозастосовчої практики. Варто зазначити, що дослідження проблеми поновлення порушених прав і свобод реабілітуємого є актуальною і потребує докладного аналізу системи конституційних норм, що визначають правовий статус людини і громадянина.

Вважаємо доцільним проаналізувати погляди вчених-юристів на правову природу поняття “прав і свобод людини і громадянина”, визначити їх зміст та систему порушених прав і свобод особи, невинуватої у вчиненні злочину та підстави їх поновлення. В юридичній літературі правильно зазначено, що права і свободи індивіда – це умови його нормальної життєдіяльності, певний каталог благ і можливостей, якими він може вільно користуватися. У них виражена та міра свободи, яка дозволяє поєднувати її зі свободою інших людей. У цих формально закріплених межах здійснюється самовизначення індивіда, встановлюються умови реального користування соціальними благами в різних сферах особистої, політичної, економічної, соціальної та культурного життя [4, с. 59].

В літературі наводяться різні класифікації прав і свобод людини та громадянина. Так, П. Рабінович за сферою суспільних відносин та характером потреб людини або цінностей, що виступають їх об'єктом, поділяє права і свободи людини та громадянина на фізичні, особистісні, культурні (гуманітарні), економічні, політичні. Він вважає, що загальносоціальні права за значенням для їх носіїв можна поділити на основні та неосновні; за характером, способом здійснення – активні та пасивні; за суб'єктним складом здійснення – індивідуальні та колективні [5, с. 7–9]. І. Ростовщиков виділяє конституційні та галузеві права і свободи. На його думку, вони, у свою чергу, поділяються на соціально-економічні, політичні, культурні, особисті права; права з приводу захисту інших прав та свобод, а також на загальні і спеціальні [6, с. 40]. Водночас Л. Воєводін, з урахуванням наявності різних галузей права, виділяє основоположні, матеріальні та процесуальні права і свободи [7, с. 30].

Безумовно, конституційні (основні) права і свободи людини і громадянина – це невід'ємні права і свободи, які належать особі від народження. Вони складають основу правового статусу громадянина, закріплені в Конституції держави і мають найвищий юридичний захист. Невідчужуваність, непорушність конституційних прав і свобод людини і

громадянина та неприпустимість їх звуження визначено у ст.21 Конституції України. Варто звернути увагу на те, що Конституція України встановлює жорсткі вимоги щодо обмежень прав і свобод людини і громадянина навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Не можуть бути обмежені права і свободи навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України).

Незаконність і необґрунтованість засудження, тобто засудження невинуватої особи, незаконність і необґрунтованість кримінального переслідування особи, яка невинувата у вчиненні злочину, є підставою реабілітації та відповідальності держави перед особою за діяльність державних органів, посадових осіб органів дізнання, слідства, прокуратури, суду. Держава гарантує реабілітованим у встановленому законом порядку поновити порушені права і свободи, відшкодувати спричинену шкоду. У зв'язку з цим вважаємо, що поновлення порушених прав і свобод означає повторне наділення особи правами і свободами, якими вона користувалася до порушення відносно неї неправомірного кримінального переслідування, незаконного засудження.

Науковий аналіз юридичної літератури, правозастосовчої практики дозволяє виокремити низку конституційних прав і свобод людини і громадянина, які порушуються у зв'язку з незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним і необґрунтованим засудженням особи невинуватої у вчиненні злочину. Права і свободи реабілітованого поновлюється в повному обсязі. Насамперед це:

- 1) користування в суспільстві вільними і рівними у своїй гідності правами людини і громадянина (ст. 21 Конституції України);
- 2) право на громадянство. Кожна людина має право на громадянство і ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства(ст. 25 Конституції України);
- 3) право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23 Конституції України);

4) невід’ємне право на життя (ст. 27 Конституції України). Право на життя є основоположним правом людини та правом, що забезпечує основні демократичні цінності. Воно гарантується Загальною декларацією прав людини (ст. 3): «Кожна людини має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність». Стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визнає право кожного на життя, додаючи, що це право «має бути захищене законом», а також, що «ніхто не може бути позбавлений життя свавільно». Право на життя осіб віком до 18 років та обов’язок держави гарантувати це право визнається ст. 6 Конвенції ООН про права дитини. Водночас в Україні мають місце непоодинокі випадки, коли незаконні дії посадових осіб правоохоронних органів сприяли доведенню особи до самогубства або до замаху на самогубство. За даними Асоціації українських моніторів дотримання прав людини, у 2011 р. пішли з життя 35 осіб, до яких, на думку суспільства, призвели дії або бездіяльність працівників правоохоронних органів (в тому числі 7 повісилися, 5 – викинулися з вікна): 7 смертей в Київській області; 5 – у Харківській (3 самогубства і 2 смерті, вірогідно, внаслідок катування та жорстокого поводження); 3 – в Донецькій; по 2 – в АР Крим, Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській та Полтавській областях; по 1 летальному випадку – у Вінницькій, Луганській, Миколаївській, Херсонській, Черкаській областях і м. Севастополь [2];

5) право на повагу до людської гідності. У ст. 28 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню. Наявність цієї норми в Конституції України свідчить про те, що повага до людської гідності є правовим обов’язком посадових осіб державних органів. На нашу думку, принижує гідність поводження, яке «викликає почуття страху, пригніченості і неповноцінності, здатне образити і принизити особу, зламати її фізичний чи моральний опір» або «спонукати особу діяти проти свої волі і совісті» [8; 9];

б) право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України). Це право послідовно проголошено в міжнародних документах: у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 3), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9), Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. (ст. 5). Так, у ст. 5 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, у таких випадках, як: законне ув'язнення після її засудження компетентним судом; законний арешт або затримання на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину; законний арешт або затримання за невиконання судового рішення чи для забезпечення виконання законного обов'язку або здійснення виховних дій стосовно неповнолітніх; законне затримання для запобігання поширенню інфекційних захворювань; законний арешт або затримання з метою депортації або екстрадиції [3]. У загальному розумінні «недоторканність» означає «охорону від усяких посягань з боку будь-кого, закріплену в законі» або «те, що не можна псувати, знищувати, паплюжити через значимість, важливість тощо» [1, с. 336]. Таким чином, особиста недоторканність, з одного боку, є умовою прояву свободи людини, а з іншого – найважливішою складовою самої цієї свободи;

7) право на недоторканність житла, іншого володіння та недоторканність особистого життя (ст. 30 Конституції України). Це положення узгоджене з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, за яким ніхто не може безпідставно або незаконно посягати на недоторканність житла (ст. 17 Конституції України). Прийнято вважати, що недоторканність житла, особистих речей і всього, що знаходиться в житловому приміщенні є одним із проявів недоторканості особистого життя. Обшук, огляд житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за мотивованою постановою судді (ч. 5 ст. 177 та ч. 4 ст. 190 Кримінально-процесуального кодексу України);

8) право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, зокрема електронної пошти (ст. 31 Конституції України). Тобто поновлюється право особи у сфері приватного життя при закритті кримінальної справи з реабілітуючих підстав. Слідчий скасовує арешт, накладений на кореспонденцію підозрюваного, обвинуваченого, припиняє зняття інформації з каналів зв'язку відповідно до вимог ст. 187 Кримінально-процесуального кодексу України;

9) право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України). Варто зазначити, що держава забезпечує можливість особи контролювати інформацію відносно себе, своєї родини та вимагати припинення розголошення такої інформації при її незаконному отриманні;

10) право ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах, організаціях з відомостями про себе (ч. 3 ст. 32 Конституції України);

11) право володіти інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру (ч.2 ст.32 Конституції України);

12) право на відшкодування матеріальної і майнової шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе (ч. 4 ст. 32 Конституції України);

13) право на вільний вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України). Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України за винятком місцевостей, в яких встановлений особливий режим (прикордонна смуга, закриті військові поселення, зони екологічного лиха тощо);

14) право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань; вільно збирати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір(ст. 34 Конституції України). Право на свободу думки – це право людини мислити і діяти у відповідності зі

своїми переконаннями, його незалежність у моральній самооцінці в самоконтролі своїх вчинків і думок;

15) право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України) включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і релігійні обряди та вести релігійну діяльність. Це конституційне право людини відповідає Міжнародному пакту про громадянські і політичні права;

16) право на свободу об'єднання у політичні партії, громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціально-культурних та інших інтересів (ст. 36 Конституції України). Зазначене невід'ємне право громадян України гарантується Конституцією України визначено ст. 20 Загальної декларації прав людини та ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права;

17) право брати участь в управлінні державними справами у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1. ст. 38 Конституції України);

18) право на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування(ч. 2. ст. 38 Конституції України);

19) право на збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України);

20) право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України);

21) право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України);

22) право на працю, вільний вибір професії, роду трудової діяльності, належні, безпечні і здорові умови праці, заробітну плату не нижче визначеної законом. Вільне обрання праці та вільне погодження на неї означає, що

тільки сама особа має право розпоряджатися своїми здібностями до творчої та продуктивної праці (ст. 45 Конституції України);

23) право на відпочинок (ст.45 Конституції України). Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час;

24) право на соціальний захист (ст.46 Конституції України). Зазначене право включає забезпечення громадянину соціальних виплат при повній, частковій або тимчасовій втраті працездатності, втраті годувальника, безробітті з незалежних від нього обставин, та досягненні пенсійного віку;

25) право на житло (ст. 47 Конституції України) означає, що громадянин має право побудувати житло, придбати його у власність на основі цивільно-правових угод, взяти в оренду, одержати у встановленому порядку житлове приміщення у будинках державного житлового фонду, громадського житлового фонду та будинках житлово-будівельного кооперативу;

26) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, яке включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України);

27) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України). Це невід'ємне право людини передбачає: кваліфіковану медично-санітарну допомогу, вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я, правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я, відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди та інші права громадянина у галузі охорони здоров'я;

28) право на відшкодування шкоди, заподіяної погіршенням довкілля, та право на отримання і використання екологічної інформації про якість харчових продуктів і предметів побуту (ст. 50 Конституції України);

29) право на шлюб, володіння, користування і розпорядження майном, яке є спільною власністю одного із подружжя, утримання і виховання дітей до їх повноліття, утримання непрацездатних батьків, які

потребують допомоги (ст. 51 Конституції України, ст. 60 Сімейного кодексу України);

30) право на освіту (ст. 59 Конституції України). Це право забезпечується: розгалуженою мережею закладів повної загальної середньої, професійної, технічної, вищої освіти, заснованих на державній, комунальній, приватній формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти; відкритим характером закладів освіти, різними формами навчання, педагогічним патронажем. Право вільного користування різними мовами громадянами, які належать до національних меншин;

31) право на вибір і заняття інтелектуальною, творчою діяльністю, свобода літературної, художньої, наукової діяльності і творчості (ст. 54 Конституції України).

Вважаємо, що поновлення вищевказаних прав і свобод незаконно засудженої особи дозволить поновити її добре ім'я, задовольнити почуття справедливості, усунути спричинену шкоду.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінськ : ВТФ «Перун», 2002. – 600 с.
2. Каткування та жорстоке поводження в українській міліції. Підсумки 2011 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://umdpl.info/index.php?id=1326268711>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Права человека : учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д-р юрид. наук Е. А. Лукашева. – М. : Изд. группа НОРМА–ИНФРА, 1999. – 573 с.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – К. : Юрінком Інтер, 1994. – 236 с.
6. Ростовщиков И. В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР : вопросы теории / И. В. Ростовщиков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – 120 с.
7. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / Л. Д. Воеводина, Ю. М. Козлов, А. Д. Зайкин и др. / под ред. Л. Д. Воеводина. – М., 1987. – 342 с.
8. Ireland v. the United Kingdom Judgment of 18 January 1978, Series A no 25, &167; Iwanczuk v. Poland Judgment of 15 November 2001, &51.
9. Greek Case (Yearbook of the European Convention on Human Rights no. 12, 1969), the Commission's report, Chapter IV, p.186; Keenan v. the United Kingdom Judgment of 3 April 2001, &109.

Suhovilina A. A. Current issues of restoration of the rights and freedoms of illegally convicted person.

Examined the issue of resumption of constitutional rights and freedoms of persons against whom there was an illegal and unjustified prosecution or unlawful conviction.

Key words: constitutional rights and liberties, illegal prosecution, unlawful conviction.

Суховилина А. А. Актуальные вопросы восстановления прав и свобод незаконно осужденного.

Исследован вопрос, касающийся возобновления конституционных прав и свобод лиц, в отношении которых имело место незаконное и необоснованное уголовное преследование или незаконное осуждение.

Ключевые слова: конституционные права и свободы, незаконное уголовное преследование, незаконное осуждение.